

39. Клевайчук П. Новий універмаг у Києві / П.І. Клейвачук // Архітектура Радянської України. – 1940. – № 1. – С. 9.
40. Там само. – С. 11.
41. Там само. – С. 9–12.
42. Там само. – С. 10.
43. Там само. – С. 11.
44. Там само. – С. 10.
45. ЦДАМЛМ, ф. 330, оп. 1, спр. 29.
46. Там само, спр. 160.
47. Центральний державний архів вищих органів влади України, ф. Р. 4906, оп. 1, спр. 3693.
48. Чорна В. Хрещатик №38/2. Універмаг // Пам'ятки Києва. Путівник. – К., 1998. – С. 10.
49. ДАК, ф. Р-6, оп. 3, спр. 12283.

Мокроусова Е.Г. Киевский ЦУМ – эволюция задумки: от конструктивизма к советскому ар-деко (1930–1939 гг.)

Статья посвящена анализу и выявлению причин многочисленных изменений архитектурного замысла в проектировании Центрального универмага в Киеве. Подчеркивается роль здания ЦУМа как характерного примера переходного этапа киевской архитектуры середины 1930–х гг. Исследование базируется на малоизвестных архивных и литературных источниках.

Ключевые слова: Киев, проектирование, архитектура, стиль, конструктивизм, ар-деко, памятник архитектуры.

Mokrousova O.H. Kyiv CUS – idea's evolution: from constructivism till art-deco in 1930–1939

The article is dedicated to the analysis and finding out of the great amount architect idea changing in the Kyiv Central universal store projecting. It is emphasized that the role of CUS is the example of Kyiv architect passing period. The research is based on the unknown archive and literature sources.

Key words: Kyiv, projecting, architecture, style, constructivism, art-deco, monument

Подано до друку: 28.03.2016 р.

УДК [930.2+069](477)(06)

А.М. ШАМРАЄВА

«Дім спеціалістів» початку 1930-х років
на проспекті Перемоги, 30 у Києві

Статтю присвячено до 80-річчя Будинку спеціалістів у м. Києві. Вперше розглядається на базі архівних джерел невідомий суперечливий розділ у питанні авторства цієї будівлі архітектора В.М. Рикова.

Ключові слова: пам'ятки архітектури, конструктивізм, М. Холостенко, Київ.

У житловій забудові України довоєнного періоду початку 1930-х років незначну частину складають будинки особливого призначення, які мають статус пам'яток архітектури. Проектувалися ці будинки за особливою програмою – квартири збільшених площ, високий рівень благоустрою й оздоблення. У житловому будівництві цього періоду були вироблені раціональні конструктивні та

планувальні схеми, створені під впливом новаторського стилю – конструктивізму. Саме в цьому стильовому напрямі зведено відомий житловий будинок – «Дім спеціалістів» на просп. Перемоги, 30 (колишнє Брест-Литовське шосе, 78) в Києві (охор. № 115). Будівля займає важливе композиційне місце у забудові кварталу, тим самим, відіграє самостійну містобудівну роль на ділянці.

Збудований за проектом архітекторів М. Холостенка та Ю. Шафрана, розробленим у «Промбудпроекті» [1].

Холостенко Микола В'ячеславович (07.12.1902–03.05.1978, Київ) – архітектор-художник. На початку 1930-х років на основі соціальних перетворень, потреби у нових типах будівель, перед молодим архітектором відкрилися великі можливості – усвідомити проектні пошуки нової естетики – конструктивізму. Освоюючи досвід студентської практики, зокрема харківський Держпром (1925–1929), М. Холостенко, проектуючи житловий будинок у Києві, сміливо застосував конструктивну систему, яка отримала в цій будівлі подальший розвиток. Перевага в цьому відношенні була та обставина, що будівництво розгорталось не в центрі міста, а на новій території (місцевості Шулявки), і тому будувалася велика споруда – висотою у п'ять поверхів. Поки будівля зводилася, всю стару приватну забудову на ділянці знесли [2] і нова будівля вийшла на відкритий простір Брест-Литовського шосе. Великий вражаючий масштаб будівлі, добре розроблені конструктивістські форми та класичне вирішення головного фасаду – ось головні риси цілісної гармонії будівлі. «Дім спеціалістів» поєднує в собі – архітектурно-художній синтез мистецтв, завдяки «знаменитому» барельєфу на фризі будівлі, виконаному групою скульпторів під керівництвом скульптора Б.М. Кратка. Фриз складається з трьох груп: праця – відпочинок і знову – праця (іл. 1–2).

Кратко Бернад Михайлович (Краток Бер-Шимон Михайлович) (17.01.1884–1960-ті роки). У 1930–1935 роках викладав у Київському художньому інституті, згодом – професор цього ж навчального закладу [3]. Працював у галузі станкової та монументальної скульптури. У 1930-ті роки створив цілу галерею портретів своїх сучасників, монументальні твори.

Історія планування та будівництва «Дому спеціалістів» у Києві дуже складна, як у творчому відношенні, так і в організаційному відношенні. Так, у роки завершення першого п'ятирічного плану (1928–1932) «перебудови Києва – старого та Києва – індустріального, та інтенсивного зростання промислових підприємств, розвитку мереж ВТУЗІВ та НДІ відчувалася гостра потреба в спеціальному житловому будівництві» [4].

Усі справи з організації управління та проектування будинків для фахівців у довоєнному періоді були зосереджені у Київській міській раді депута-

тів трудящих, відповідно до постанови РНК СРСР та ВКП(б) від 25 березня 1932 р.: «Будинки, збудовані для спеціалістів, перебувають у віданні та управлінні відповідних міських рад» [5].

На підставі ухвали постанови РНК СРСР, було оголошено, що для швидкого поліпшення житлового стану фахівців – інженерно-технічних робітників вищої кваліфікації (ІТР) збудувати у дворічний термін, починаючи з весни 1932 р., 102 будинки із загальним числом квартир 11500, у таких містах: Москві, Ленінграді, Харкові, Дніпропетровську, Києві. В останньому планувалося спорудити три такі будинки. Витрати на будівництво цих будинків і постачання їм централізовано матеріалів провадити коштом загальносоюзного бюджету. Президіям міських рад «негайно» було доручено виділити відповідні земельні ділянки для «негайного» будівництва на них будинків.

Держпланові СРСР було доручено виділити з фондів будівельні матеріали та передбачити на 1933 р. потрібні матеріали. РНК союзних республік було запропоновано у місячний термін скласти разом із відповідними міськрадами кошториси вартості матеріалів та робочої сили, відповідно до місцевих умов і надіслати їх до Держплану та Наркомату фінансів СРСР [6].

Перебіг першого етапу будівництва чітко відображено на засіданні Президії Київської міськради від 15 травня 1932 р., на якому вона затвердила початкові матеріали для організації будівництва та фінансування коштів. Для забудови було вибрано три ділянки в таких районах міста: Жовтневому, Центральному та Ленінському [7].

У Київській філії «Держпроектбуд» були розроблені: попереднє ескізне планування та попередній кошторис 3-х будинків, розроблений тип житлової секції, найбільш раціональний, ніж типи, які були надіслані з Москви, розроблені «Гипроградом» [8]. На Брест-Литовському шосе був прийнятий тип житлового будинку, найбільш відповідний розташуванню на ділянці, напроти КПІ (тепер Національний технічний університет України «КПІ»), в районі заводів «Більшовик» та ім. Лепсе, а також низки вищих технічних навчальних закладів і НДІ. Такий же варіант було прийнято і на інших ділянках. Паралельно проектування здійснював Київський відділ тресту «Металобудпроект», провідну роль якому належить головному керівникові архітектурних проєктів – В.М. Рикову.

Риков Валеріан Микитович (1874–25.03.1942) – архітектор старшого покоління, професор. Виконував багато проєктів і будував низку громадських, житлових та промислових споруд. Першою великою промисловою спорудою була будівля кінофабрики, збудованою протягом 1926–1929 років за конкурсним проєктом В.М. Рикова на Брест-Литовському шосе, 110 [9]. Слід зазначи-

ти, що час спорудження кінофабрики у Києві збігається із часом спорудження – Держпрому в Харкові за проектом архітекторів С. Серафімова, М. Фельгера, С. Кравця. Обидві споруди виконані в архітектурних формах конструктивізму. Але проект В.М. Рикова «був мало не першим у цій галузі. Цілоком нове, нечуване не тільки в СРСР, а й у Європі, технічне завдання стояло перед архітектором, і він чудово вирішив його» [10]. Загалом, під впливом конструктивізму були майже всі зодчі того часу. Не уникнув цього й В.М. Риков.

За новішими невиданими даними, майже шість років потому, в 1932–1933 роках професора В.М. Рикова обирають «відповідальним» у справі проектування трьох будинків для фахівців від тресту «Металобудпроект», де і був розроблений проект «Дому спеціалістів» на Брест-Литовському шосе [11]. 10 травня 1932 р. були спроектовані генеральні плани на вказаних і відведених ділянках і складений попередній кошторис на будівельні роботи та матеріали. 15 травня були розглянуті й затверджені 3 варіанти планів будинків, призначених для конкретно взятої ділянки, та плани, основних житлових осередків (квартир) [12], 15 червня був розроблений перший варіант ескізного проекту будинків [13].

На черговому засіданні Міськради остаточно було вирішено та затверджено три ділянки під забудову та три варіанти планів будинків, а саме: на першій ділянці, на вул. Новолевашовській (нині вул. Дарвіна) затверджено варіант ескізного проекту 5-типоверхового будинку на 96 квартир; на другій ділянці, на Брест-Литовському шосе затверджено варіант Г-подібного 6-типоверхового будинку на 96 квартир та на третій ділянці, на Галицькій площі (нині пл. Перемоги) – варіант 5-ти та 4-поверхових корпусів на 108 квартир. Таким чином, для забудови ділянки на Брест-Литовському шосе був прийнятий – тип 6-поверхового житлового будинку з підвалом для котельної [14]. Попередній кошторис будівництва цієї споруди затверджено у розмірі 1899937 крб., а загальна на всі три будинки – 5616603 крб. [15].

28 вересня 1932 р. відбувся перший розгляд «Проекту будинку на ділянці напроти КПІ (ріг Брест-Литовського шосе та Брест-Литовського провулку), на Науково-технічній нараді (члени наради: А.М. Вербицький, проф. М.О. Шехонін й інші) [16]. НТР визначила, що проект можна затвердити за умовою: коригування архітектурного оформлення будівлі. Проект остаточно було ухвалено для затвердження НТР Наркомгоспу (м. Харків) від 27 квітня 1933 р. за умовою усунення всіх зауважень і переробку архітектурного оформлення будівлі [17], зокрема, було «запропоновано проектанту оформити чоло будинку з боку Брест-Литовського завулку <...> додати до чала вигляд житлового будинку» [18].

Виконання робіт у справі організації проектування й будівництва спочатку було доручено «Комітету Сприяння будинків фахівців», а потім 9 жовтня 1932 р. за протоколом № 203 Миськрада затвердила проект положення про «Бюро у справах будівництва будинків фахівців», підпорядковане Миськкомгоспу. На чолі Бюро обрано начальника будівництва – С.Л. Бродського, головного інженера Рохліна та інженерів від кожного будинку. Бюро розпочало свою роботу: в жовтні уклало умову з «Металобудпроектом» на виконання ескізних проектів, кошторисів, геологічні розвідки тощо [19]; а 17 листопада – «Договір» з проф. В.М. Риковим, який передбачав кінцеву розробку проектно-кошторисної документації 3-х житлових будинків у місті на 100 квартир із 3–4 кімнат [20].

Бюро заготовило будівельні матеріали на 106000 руб. У грудні уклало умову з Облкомунбанком на фінансування цього будівництва [21].

Для забезпечення термінів будівництва було запропоноване «Держпроектбуду» до 5 червня 1932 р. надати матеріали для організації земляних робіт, а до 10 червня – робочі креслення підвалів тощо, представнику «Держпроектбуду» архітектору Колиженко – виїхати до Москви, до Держплану, НКФ та Наркомату постачання СРСР задля вирішення питань з фінансування та одержання фондів на матеріали [22]. Було організовано Робочу комісію, яка здійснювала нагляд за будівництвом станом на 1 липня 1933 р. [23].

Будівництво «Будинку спеціалістів» розпочалося 15 серпня 1933 р. на майданчику на Брест-Литовському шосе [24]. Строк закінчення всього будівництва був визначений до 1 жовтня 1934 р. Проте, незадовільне матеріальне та фінансове становище створювало загрозу зриву вказаного будівництва [25]. Незважаючи на наявність будівельних матеріалів і потрібних коштів, «Облкомунбуд» (керівник Масюков) не вжив належних заходів до розгортання цього будівництва, що позбавило Миськраду можливості своєчасно закінчити будівництво та здати будівлю до експлуатації в строк – 1 серпня 1935 р. [26].

У ході будівництва 15 липня 1935 р. виявилось, що проект «Будинку спеціалістів», затверджений ще 27 квітня 1933 р., мав низку суттєвих недоліків «конструктивного характеру та архітектурного оформлення будівлі», зокрема: всі перекриття санвузлів дерев'яні та не водостійкі; був відсутній евакуаційний вихід (т.зв. чорний хід); не запроектовані балкони у багатьох квартирах тощо [27].

Будівництво провадилося трестом «Облкомунбуд» (виконроб Булава, начальник робіт Уманський). Всього на будівництві було зайнято 330 будівельників [28]. До 17 травня 1935 р. будівництво провадилося підрядним способом, а з 21 травня закінчувалося господарчим способом [29]. Вартість будівництва складало суму: 3546856 крб. асигновані Цекобанком [30].

«Будинок спеціалістів» являє собою блок із 5 корпусів, кожний по 20 квартир, з них 4-кімнатні – 49 квартир, 3-кімнатні – 48, 2-кімнатні – 3. Обсяг будівлі – 45000 м². Житлова площа – 7770 м². Квартири з 3-х кімнат, розташовані у фасадній частині будинку. Висота квартир – 3,0 м. У будинку запроєктовані: водопровід, каналізація, центральне опалення, механічна пральня, ванни, туалети, електроосвітлення, комори, дров'яники (у підвалах та поза будівлею).

Після здачі будинку до експлуатації, відповідно до постанови ЦВК СРСР від 27 липня 1934 р. за № 101/1777 «Про <...> порядок заселення та експлуатації будинків для спеціалістів», будинок на Брест-Литовському шосе був переведений у самостійну господарчу одиницю. В ньому організовано Домоуправління, підпорядковане Домовому тресту Житлового управління [31].

1 липня 1935 р. були заселені перших 60 квартир за списком, затвердженим Президією Київської міськради. Інші квартири надавали, на підставі прот. № 5 засідання комісії з розподілу квартир від 26 листопада за списками [32] численних претендентів ІТР Києва на отримання квартири. Серед «новоселів» вперше виявилися прізвище авторів проекту цього будинку – архітекторів М.В. Холостенка та І.Л. Шафрана, відповідно за такими характеристиками: «1-а архітектурна майстерня АПУ – Холостенко М.В. – керівник майстерні. Виробничий стаж 16 років. Б/п» [33], «Київський державний будівельний інститут – Шафран І.Л. – заступник директора по навчальній і науковій частині та відповідальний секретар Спілки архітекторів України. Виробничий стаж 22 роки. Член КП(б) у» [34].

Архітектурне оформлення будинку за початковим первісним станом виконано «на 100 %: головний фасад – тинькований «під шубу» у декілька кольорів: темно-червоного (провідного й білого, входи до головного проїзду обличковані гранітним камінням. Завершальна частина будівлі – фриз оформлено барельєфом довжиною 38 м за проектом скульптора Б.М. Кратка, затвердженому в АПУ Київської міськради в 1934 р. [35].

Значні роботи з реконструкції будівлі провадилися у перші роки повоєнного періоду, потім у 1954–1957 роках. На ділянці площею 0,23 га, був зведений новий корпус прибудови до первісного об'єму «Будинку спеціалістів» – житловий будинок на 24 квартири для Фото-паперової фабрики № 7 головного Управління виробництва кінофільмів. Для проектування житлового будинку для Фото-паперової фабрики використали повторно-застосований проект відповідного існуючого «Будинку спеціалістів». (Ймовірно, тоді ж проект первісної будівлі й було загублено).

Будівля прибудови являє собою частиною існуючої первісної будівлі й повторює її поверховість й архітектуру, проте змінилося планування території будинку: Г-подібний первісний план у результаті прибудови

набув П-подібного та втратив масштабність правого короткого крила з боку Брест-Литовського шосе та вул. Маріїнської (нині вул. Ванди Василевської). Будівля відіграє суттєву містобудівну роль у структурі внутрішнього простору кварталу, про що свідчить високий рівень благоустрою й опорядження території садиби. Автор проекту прибудови – інститут «Київпроект», Головний архітектор проекту – А.Г. Миронович [36].

Таким чином, «Будинок спеціалістів» був визначним творчим проектом архітектора нового творчого напрямку М.В. Холостенка, однією з перших його реалізованих архітектурних споруд у Києві. Щоправда, архівні джерела про автора проекту взагалі не повідомляють (проект відсутній). Можливо, той анонімний «проектант», про який там згадується, і був архітектор М.В. Холостенко (?). Архітектурно-проектна спадщина ж зодчого В.М. Рикова збагатилася ще одним невідомим до цього часу значним твором житлової архітектури початку 30-х років ХХ ст.

Загалом, «Будинок спеціалістів» являє собою яскравий приклад взаємозв'язку архітектури т.зв. модернізованого конструктивізму з архітектурою класицизму, є результатом творчого союзу двох проектних організацій міста – «Держпроектбуду» та «Металобудпроекту», в результаті якого будівля міцно увійшла до числа кращих творів – пам'яток культурної спадщини України довоєнного періоду 1930-х років.

Джерела та література

1. Гончаренко М. Житловий будинок спеціалістів (перший) // Звід пам'яток історії та культури України. Київ. Кн. I, ч. 1. – К., 1999. – С. 379.
2. ДАМК, ф. Р-437, оп. 1, спр. 13, арк. 53.
3. Кратко Бернард Михайлович (1888–1960) – український скульптор // Українська академія мистецтва. Дослідницькі та наукові методичні праці. Вип. 16. – К., 2009. – С. 413–414; Пам'яті талановитого скульптора Бернарда Михайловича Кратка // Радянська культура. – 1961. – 6 липня (№ 54 (678)). – С. 4.
4. Державний архів м. Києва (далі – ДАМК), ф. Р-437, оп. 1, спр. 7, арк. 2.
5. Державний архів Київської області (далі – ДАКО), ф. Р-710, оп. 1, спр. 1726, арк. 67.
6. ДАМК, ф. Р-1, оп. 1, спр. 4089, арк. 8–10.
7. Там само, арк. 6, 20.
8. Там само, ф. Р-437, оп. 1, спр. 7, арк. 2.
9. Шулькевич М.М., Дмитренко Т.Д. Киев (Архитектурно-исторический очерк) ; узд. 5-е, доп. и испр. – К., 1978. – С. 108–109.
10. Гіляров С.О., Наконечний Є.Й. Архітектор-педагог – громадський діяч // Архітектура Радянської України – 1940. – № 3. – С. 11.
11. ДАМК, ф. Р-1, оп. 1, спр. 4089, арк. 13; ф. Р-437, оп. 1, спр. 7, арк. 1.
12. Там само, ф. Р-1, оп. 1, спр. 4089, арк. 13.
13. Там само, арк. 16.
14. Там само, спр. 4094, арк. 1; ф. Р-437, оп. 1, спр. 7, арк. 1.
15. Там само, ф. Р-437, оп. 1, спр. 7, арк. 15.
16. Там само, арк. 17, 20, 30, 35.
17. ДАКО, ф. Р-710, оп. 1, спр. 1726, арк. 9, 119–120.

18. Там само, арк. 56.
19. ДАМК, ф. Р-1, оп. 1, спр. 4089, арк. 1, 4.
20. Там само, спр. 4091, арк. 16.
21. Там само, спр. 4089, арк. 1.
22. Там само, ф. Р-437, оп. 1, спр. 7, арк. 5-8.
23. Там само, спр. 8, арк. 23.
24. ДАКО, ф. Р-710, оп. 1, спр. 1726, арк. 1.
25. ДАМК, ф. Р-437, оп. 1, спр. 169, арк. 200.
26. ДАКО, ф. Р-710, оп. 1, спр. 1726, арк. 2.
27. Там само, арк. 9.
28. ДАМК, ф. Р-11, оп. 1, спр. 1176, арк. 10.
29. ДАКО, ф. Р-437, оп. 1, спр. 78, арк. 5; ф. Р-710, оп. 1, спр. 1726, арк. 1.
30. Там само, ф. Р-710, оп. 1, спр. 1726, арк. 5.
31. Там само, арк. 6.
32. Там само, спр. 1748, арк. 15.
33. Там само, арк. 2, 16.
34. Там само, арк. 4, 16.
35. Там само, спр. 1726, арк. 2.
36. Технічний архів ПАТ «Київпроект», № 6631.

Шамраєва А.Н. «Дом специалистов» начала 1930-х гг. по проспекту Победы, 30 в Киеве

Статья посвящается к 80-летию Дома специалистов в г. Киеве. Впервые рассматривается на базе архивных источников неизвестная спорная глава в вопросе авторства этого здания архитектора В.Н. Рыкова.

Ключевые слова: памятники архитектуры, конструктивизм, М. Холостенко, Киев.

Shamrayeva A.M. «The House of Experts» of the early 1930s (Peremohy av., 30, Kyiv)

This article is dedicated to the 80-th anniversary of the House of specialists in Kyiv. An unknown chapter in the controversial issue of authorship of the building architect V.N.Rykov is considered for the first time on the basis of archival sources.

Key words: architectural site of culture heritage, constructivism, M. Holostenko, Kyiv.

Подано до друку: 24.02.2016 р.

УДК 069:72.02:930.85](477-25)«1940-1950»

К.М. ОМЕЛЬЧУК

**До історії формування технології
реставраційних робіт у Софії Київській
(середина 40-х – 50-ті роки ХХ ст.)**

Стаття присвячена висвітленню історії формування технології реставраційних робіт Софії Київської, діяльності Сектора технології та реставрації у цій галузі.

Ключові слова: Сектор технології і реставрації, Інститут монументального живопису і скульптури, Академія архітектури УРСР, Софія Київська, монументальний живопис, технологія реставрації, поліхлорвінілові смоли у реставрації, комплексний метод реставрації.

Українська реставраційна справа пройшла свої етапи становлення, занепаду, відродження та реформування. Витоки наукових засад рестав-